

PROBLÉMY SÚČASNEJ SLOVENSKEJ GEOGRAFIE A MOŽNÉ RIEŠENIA

Jaroslav HOFIERKA¹

Abstract: *The paper summarizes current problems in Slovak geography. The political changes and societal transformation after 1989 have had a profound influence on the position of geography in Slovakia. In the period before 1989, Slovak geography was predominately oriented toward geography conducted in a former Soviet block of countries with similar research topics and levels of scientific research. However, the transformation processes in the Slovak science have pushed the scientific evaluation criteria toward international cooperation, publications and citations in foreign journals (especially listed in the Current Contents journal). Clearly, in many aspects the position of Slovak geography has weakened. Solutions and possible improvements can be found in deeper systemic changes at organizational level of geographic research and higher education of geography at universities.*

Keywords: *geography, geographic research, geographic education*

Úvod

Vývoj slovenskej geografie za ostatných šesťdesiat rokov bol významným spôsobom ovplyvnený celospoločenskou situáciou. Obdobie kontinuálneho rastu a rozvoja slovenskej geografie od konca štyridsiatych rokov 20. storočia je zjavne ohraničené rokom 1989 a následným transformačným obdobím, keď došlo k významným spoločenským zmenám v rámci Československa a potom samostatného Slovenska.

V období pred rokom 1989 pôsobila slovenská geografia v spoločnosti, ktorá bola relatívne uzavretá, bola v nej riadená spoločenská objednávka na riešenie problémov súvisiacich s krajinou a medzinárodné kontakty sa sústreďovali najmä na krajiny bývalého sovietskeho bloku, ktorých stav geografie bol podobný našej geografii. Geografia v tomto období dosiahla významné úspechy a aj uznanie nielen vo vedeckých kruhoch. Prejavilo sa to aj na rastúcom počte geografických pracovísk a geografov všeobecne.

Pravdepodobne nie som jediný geograf, ktorý pociťuje určitý medzník, rázcestie vo vývoji slovenskej geografie. Možno by sa dalo použiť aj silnejšie slovo kríza v slovenskej geografii, pretože postavenie geografie u nás slabne, o čom svedčia aktuálne problémy v oblasti akreditácie a postavenia geografických katedier a Geografického ústavu SAV. Nedostatok profesorov garantujúcich vyššie stupne vysokoškolského geografického vzdelávania, ohrozenie práv na habilitačné a inauguračné konania, či neexistencia u nás vydávaných a zároveň dostatočne medzinárodne uznávaných geografických časopisov (evidovaných napr. v Current Contents) svedčí o vážnosti situácie.

¹ **Doc. Mgr. Jaroslav Hofierka, PhD.,** Katedra geografie a regionálneho rozvoja, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 081 16 Prešov, e-mail: hofierka@fhpv.unipo.sk

Na druhej strane nás môže tešiť zvýšený záujem o štúdium geografie v rôznych jej formách prejavujúci sa vo vysokom počte študentov geografie a ďalšom zvýšení počtu geografických pracovísk. Je to však aj súčasť celoslovenského trendu zvyšovania podielu vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva. V súčasnosti viac ako 40 % mladej generácie po skončení strednej školy pokračuje v štúdiu na vysokej škole. Je to zhruba trojnásobný nárast oproti obdobiu pred roka 1989. Masovosť vysokoškolského vzdelávania však prináša aj pokles kvality študentov a samotného vyučovacieho procesu. Aktuálny demografický vývoj však naznačuje budúci pokles počtu študentov aj na vysokých školách.

Aktuálne problémy slovenskej geografie

Nepochybne začiatkom rázcestia vo vývoji slovenskej geografie sa stal rok 1989 a transformácia našej spoločnosti. Bohužiaľ, slovenská geografia nebola na toto obdobie dostatočne pripravená a dnes je v ohrození. Aj preto je nesmiernne dôležité o jej problémoch otvorené a úprimne hovoriť a najmä nachádzať riešenia.

Aké sú hlavné problémy geografie?

Po roku 1989 sa v našej výskumnej sfére výrazne akcentuje medzinárodný charakter výskumu, t.j. scientometrické kritéria hodnotenia kvality a kvantity výsledkov sú výrazne nasmerované k publikovaniu a citáciám v zahraničí a tiež k medzinárodným projektom a kontaktom. Keďže geografia je v prevažnej miere začlenená v rámci prírodovedných odborov, razom sa dostala do závozu, pretože odbory ako fyzika, chémia, biológia mali vždy vyššiu mieru zapojenia do medzinárodného výskumu.

Nedostatok verejnej prezentácie výsledkov výskumu geografie spôsobuje, že geografia sa postupne vytráca z povedomia našej verejnosti ako vedecká disciplína, ktorá dokáže riešiť závažné celospoločenské problémy týkajúce sa vzťahu človek-príroda. Pretrvávajú vnímanie geografie ako opisnej vedy. Uzatváranie sa geografie zvyšuje riziko riešenia pseudoprotblémov alebo minimalizácie spoločenskej objednávky voči geografii. V rozhodnutiach štátnych orgánov sa postupne prejavuje snaha o marginalizáciu geografie ako vednej disciplíny napríklad rozsahom výuky geografie na stredných školách alebo vyhlásenou nomenklatúrou vedných a študijných odborov (Výnos MŠ SR č. 1055/2003-11).

Bohužiaľ, spoločenské zmeny takisto neprišli transformácii slovenskej geografie, pretože výrazné podfinancovanie vedy, nízke finančné a aj morálne ocenenie práce vedca spôsobilo nezáujem o vedeckú prácu a odliv mladých, perspektívnych geografov z akademického prostredia. Táto nepriaznivá situácia však pôsobila rovnako aj na iné vedné odbory. Mnohé z nich sa však dokázali skôr a lepšie vyrovnat' s týmto, pre vedu nepriaznivým, prostredím. Na škodu geografie sme tieto nepriaznivé faktory nedokázali vyvážiť vlastnou vedeckou a praktickou aktivitou. Tak došlo k zakonzervovaniu stavu pred roka 1989, čo však už neumožňuje ďalšiu konkurencieschopnosť v dnešnom vedeckom svete.

Ďalšie faktory zhoršujúce postavenie geografie vyplývajú zo všeobecných metavedných problémov geografie (identita, jednota a dichotómia geografických disciplín). Bližšie sa uvedeným problémom venujú Matlovič (2006) a Ira et al. (2006).

Nevyhnutnosť systémových zmien

Riešenie vyššie načrtnutých problémov slovenskej geografie je nutné postaviť na jej vnútornom posilnení vo viacerých rovinách. V prvom rade to sú viaceré organizačné opatrenia, ktorých cieľom musí byť zvýšenie jednoty geografie a motivácie akademických pracovníkov podávať vysoké výkony. Nemenej dôležitá je aj oblasť výchovy, pretože ďalší rozvoj geografie sa musí opierať najmä o novú generáciu geografov. Kľúčový je však postoj a konkrétne kroky lídrov geografických pracovísk, pretože títo vytvárajú prostredie a atmosféru na pracovisku.

Konkrétne opatrenia by sa mali sústrediť do týchto základných okruhov:

1. *Jednota slovenskej geografie.* Jednota geografia má svoj organizačný, avšak tiež aj metavedný rozmer. Mnoho geografov pociťuje určitý rozkol medzi humánnou a fyzickou geografiou. Je však potrebné si uvedomiť, že základné vlastnosti geografie (priestorový a dynamický aspekt, skúmanie vzťahov a väzieb, integrovanie čiastkových poznatkov) sú naďalej spoločné. Nie je náhodou, že nová, moderná regionálna geografia nachádza svoje rozvojové impulzy práve v tejto integrujúcej a syntetizujúcej oblasti (Mičian, 1996; Žigrai, 2005). Náročnosť integrálneho prístupu však vyžaduje tímové riešenia. Humánni aj fyzickí geografi si určite rozumejú viac medzi sebou ako s inými vednými odborníkmi. Integrácia poznatkov vo forme syntéz a zovšeobecňujúcich záverov je však intelektuálne najnáročnejšia činnosť vyhradená pre skúsených a excelentných geografov.

V organizačnej oblasti je nevyhnutné, aby geografická komunita vytvárala jednotu a jednotné stanoviská vo vzťahu k Ministerstvu školstva alebo Akreditačnej komisii, ale tiež k iným, konkurujúcim vedným disciplínam. Vnútorná diskusia musí byť dostatočne kritická, ale aj konštruktívna s vedomím spoločných záujmov. Inak na to doplatíme všetci. Na precizovanie spoločných stanovísk je potrebné mať životaschopnú platformu, okrem neformálnych kontaktov by takým priestorom mala byť Slovenská geografická spoločnosť pri SAV alebo osobitne vytvorená komisia tvorená lídrami geografických pracovísk. Nesmie však byť len formálnym, nič neriešiacim orgánom. Spoločné stanoviská, aktuálne problémy a dianie by sa malo prezentovať na vlastnej webovej stránke, podobne ako ju má napr. Association of American Geographers (<http://www.aag.org/>), alebo nemecká Asociácia pre geografiu (<http://www.geographie.de/>).

2. *Internacionalizácia a kooperácia slovenskej geografie.* Je nevyhnutné motivovať k medzinárodným výsledkom a spolupráci. I keď historický vývoj neprial v minulosti výraznejšej internacionalizácii našej geografie, musia sa teraz vytvoriť podmienky pre mladú generáciu, možno aj neštandardné. To znamená koncentrovať prostriedky na vybavenie pracovísk, finančné ocenenie výsledkov a aj morálne vyzdvihovať čiastkové úspechy na pracovisku. Na to, aby sme dosiahli medzinárodné uznanie a výsledky, musíme výrazne podporovať medzinárodné kontakty. Na základe týchto kontaktov vznikajú spoločné publikácie a projekty v zahraničí. Dôležitá je aj kooperácia medzi geografickými pracoviskami na domácom a aj zahraničných grantoch. Riešenie celospoločensky závažných problémov a významných projektov vyžaduje väčšie tímy a kooperáciu špičkových odborníkov z viacerých pracovísk.

3. *Stanovenie nosných tém výskumu.* Slovenská geografia by si mala stanoviť určité nosné témy jej vedeckého bádania a stanoviť konkrétne ciele. Projekty ako Atlas SSR alebo zahraničné vedecké expedície výrazne spropagovali geografiu v minulosti. V súčasnosti o geografii a jej schopnosti riešiť problémy spoločnosti a krajiny verejnosť a vládne orgány takmer nič nevedia. Nosné témy by mali odzrkadľovať nielen schopnosti, ale aj charakter geografie. V súčasnej geografii sa objavuje množstvo tém, ktoré sú v súčasnej vede vysoko aktuálne a ktoré je potrebné rozvíjať aj u nás (Paulov, 1998). V ostatnom období v mnohých geografických prácach výrazne rezonuje problematika dynamiky (zmien) krajiny a štúdium procesov. Prezentácii a propagácii výsledkov geografického výskumu na verejnosti je potrebné venovať veľkú pozornosť.

4. *Študijné programy geografie.* V oblasti výuky v odbore geografia by sme mali vytvoriť také študijné programy na bakalárskom a magisterskom stupni, ktoré budú lepšie reflektovať potreby praxe a zlepšovať možnosti uplatnenia absolventov. V tejto oblasti sa nám javia ako perspektívne viaceré tematické zamerania, ktoré majú dobré predpoklady spoločenského uplatnenia. Napríklad manažment regiónov/regionálny rozvoj, geoekológia a environmentálne udržateľný rozvoj spoločnosti, geoinformatika/geografické informačné systémy, urbánna geografia a plánovanie. Okrem stanovenia názvov programov je potrebné vytvoriť náplň týchto programov tak, aby sa v magisterskom stupni obsahovo neopakovali témy vyučované na bakalárskom stupni. V rámci diskusií o obsahu štúdia na vysokých školách by sa mala rozvinúť aj širšia diskusia o šírke a hĺbke vzdelávania na bakalárskom stupni, najmä o podiele všeobecných (teoretických) a praktických predmetov (zameraných na zručnosti a metódy využiteľné v praxi).

5. *Zapojenie študentov do výuky a výskumu.* Z hľadiska efektívnosti činnosti akademických pracovísk a správnej výchovy mladých, perspektívnych vedcov je dôležité aktívne zapojenie najlepších študentov na magisterskom a doktorandskom stupni do výskumu a riešenia projektov. Až na konkrétnych riešeniach pochopia význam a praktické uplatnenie poznatkov získaných v škole. Dôležité je aj finančné honorovanie ich práce, udeľovanie študentských grantov a ocenení. Náklady na štúdium výrazne rastú a je potrebné poskytnúť najlepším študentom zmysluplnú možnosť pokrytia časti nákladov na štúdium prácou na škole. Najlepší študenti magisterského stupňa by mali mať možnosť viesť cvičenia študentov bakalárskeho stupňa (keďže už majú vysokoškolské vzdelanie prvého stupňa). Okrem, pre nich zaujímavej možnosti zárobku, dôjde k odľahčeniu výučbových povinností profesorov, docentov a odborných asistentov, ktorí by sa mali venovať najmä výskumu a individuálnemu vedeniu študentov na vyšších stupňoch. Je potrebné si uvedomiť, že súčasné kritériá akreditácie a evalvácie pracovísk sú zamerané najmä na výsledky výskumu. Tomu je potrebné podriadiť deľbu práce na pracoviskách a prioritizovať činnosť kľúčových osobností. Individuálne vedenie študentov je kľúčom k výchove budúcich špičkových geografov a nepochybne tiež patrí medzi priority. Masovosť vo výuke nepri-náša potrebnú kvalitu.

6. *Viaczdrojové financovanie.* Na všetkých geografických pracoviskách je potrebné vytvárať podmienky pre realizáciu všetkých činností pracovníkov pod jednou strechou. Nemusí ísť len o vedecké ciele, ale aj aplikácie zamerané projekty, ktoré majú skôr finančný

ako vedecký prínos. Jedným z významných kritérií hodnotenia úspešnosti vedeckého pracovníka v zahraničí je objem finančných prostriedkov, ktoré priniesol vo forme grantov a projektov na svoje pracovisko. Skúsenosti zo zahraničia ukazujú, že viac zdroje financovania je jednou z nevyhnutných podmienok budovania špičkových pracovísk. Svedčí o tom aj vedúca pozícia amerických univerzít v porovnaní s európskymi univerzitami v rebríčku svetových univerzít publikovanom Shanghai Jiao Tong University (Institute of Higher Education, Shanghai Jiao Tong University (2005)). Európske univerzity majú, v porovnaní s americkými univerzitami, vyšší podiel priamej podpory štátu, a aj preto pociťujú nedostatok financií potrebných na svoj rozvoj a zvyšovanie kvality. Americké univerzity majú výrazne diverzifikované zdroje financovania, lepšie finančné ohodnotenie vysokoškolských učiteľov (na úrovni 2- až 3-násobku priemernej mzdy v hospodárstve) a aktívne sa snažia o bližšie prepojenie univerzity na komerčný, aplikačný sektor. Budujú spoločné technologické centrá a podporujú spoločné projekty.

7. *Odstránenie vnútorných bariér.* Realizácia vyššie načrtnutých riešení v mnohých prípadoch naráža na byrokratické a inštitucionálne bariéry. Tie však treba prekonávať. Naša legislatíva už umožňuje väčšiu flexibilitu škôl, ale tá sa dostatočne nevyužíva. Naopak, existujú, alebo dokonca aj vznikajú vnútroorganizačné bariéry, často aj z dôvodov nedôvery, nepochopenia alebo aj nesúhlasu vedenia organizácie. Iste by bolo ideálne, keby sme mohli robiť len „čistú“ vedu (základný výskum), ale dnešná realita nás už aj z existenčného dôvodu núti pre mix vedy a aplikačných/komerčných projektov. Závisí len od nás aký pomer si namixujeme, ale nepochybne je to nutné a dokonca aj užitočné pre spätnú väzbu z praxe. Timovosť na akademickom pracovisku znamená aj efektívnu deľbu práce, uznanie dôležitosti práce kolegov, spravodlivé odmeňovanie a podpora dosiahnutia vynikajúcich výsledkov.

Záver

V predložennom príspevku sme analyzovali súčasné problémy slovenskej geografie a načrtli sme možné riešenia, ktoré spočívajú najmä v systémových zmenách organizácie vedeckej a vzdelávacej činnosti. Nepochybne mnohým geografickým pracoviskám sa dalo už v minulosti realizovať niektoré z uvedených riešení, napríklad aj na našom pracovisku v Prešove. Systémové zmeny však vyžadujú aj dlhodobejšie pôsobenie a spojené úsilie, aby priniesli permanentné výsledky. Aj preto je najvyšší čas, aby sa v geografickej komunite rozprúdila živšia diskusia na túto tému. Veríme, že náš príspevok prináša námety, ktoré budú prospešné pre rozvoj geografických pracovísk na Slovensku.

LITERATÚRA

- INSTITUTE OF HIGHER EDUCATION, SHANGHAI JIAO TONG UNIVERSITY (2005). Academic Ranking of World Universities - 2005 [online], [cit. 3.9.2005]. Dostupné na internete: <<http://ed.sjtu.edu.cn/rank/2005/ARWU2005Main.htm>>.
- IRA, V., HUBA, M., LEHOTSKÝ, M., 2006, Príspevok do diskusie o súčasnosti a budúcnosti geografického výskumu na Slovensku v medzinárodnom kontexte. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 9, s. 56-60.
- MATLOVIČ, R., 2006, Geografia – hľadanie tmelu (K otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu). *Acta Facul-*

- tatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 9, s. 6-43.
- MIČIAN, L., 1996, Position of regional geography within the system of geographical sciences. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica*, 38, 29-41.
- PAULOV, J., 1998, Niekoľko úvah o geografii na prelome 20. a 21. storočia a 2. a 3. tisícročia. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica*, 2, 11-22.
- Výnos MŠ SR č. 1055/2003-11 o odboroch výskumu a vývoja a číselníku odborov výskumu a vývoja.
- ŽIGRAJ, F., 2005, Metavedný význam regionálnej geografie v kontexte súčasného regionálneho rozvoja na Slovensku. *GEO Informations – elektronický časopis geografických vied*, 1, Nitra, www.fpv.ukf.sk/kg/geoinfo/aktualna.htm.

PROBLEMS OF CONTEMPORARY SLOVAK GEOGRAPHY AND POSSIBLE SOLUTIONS

Summary

The political changes in 1989 have started deep transformation processes in Slovak society including a scientific research. In the period before 1989, Slovak geography was predominately oriented toward geography conducted in a former Soviet block of countries with similar research topics and levels of scientific research. However, the transformation processes in the Slovak science have pushed the scientific evaluation criteria toward international cooperation, publications and citations in foreign journals (especially listed in the Current Contents journal). These changes have had a profound influence on the position of geography in Slovakia. Clearly, in many aspects the position of Slovak geography has weaken. Solutions and possible improvements can be found in deeper systemic changes in organization of geographic research and improvements in higher education of geography. These changes should strengthen foreign and domestic cooperation between geographic institutions, get students of geography at universities involved in the research projects and education and popularize results of geographic research.